

KRITIKA

KÉT TÖRTÉNETI MUNKA FELSZABADULÁSUNK 20. ÉVFORDULÓJÁRA

HÚSZ ÉV

TANULMÁNYOK A SZOCIALISTA MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETÉBŐL

Hazánk felszabadulásának 20. évfordulóján a magyar történetírás tartalmában és külsejében egyaránt reprezentatív, az alkalomhoz méltó alkotást adott a tudomány és egész népünk kezébe. Az utóbbi esztendőkből számos, alapvetően fontos monográfia és kisebb-nagyobb tanulmány jelent meg, amelyek a felszabadulásra és az utána következő évekre nézve mind az anyagfeltárásban, mind az értékelésben sok új eredményt és szempontot hoztak. A bő tényanyagra alapozott, árnyalt és reális szintézis megszületése azonban — a nagyra becsülhető részeredmények mellett — még várat magára. Történettudományunk mostanában jutott el arra a fokra, hogy ennek valóban tudományos színvonalú elvégzésére vállalkozni tudjon.

A személyi kultusz időszakában a feladat megoldása csak részben volt lehetséges, főként amiatt, hogy a felszabadulás utáni évek tudományos kutatáson alapuló, történeti elemzése és az agitációs munka kölcsönösségét sokszor rosszul értelmezték. A történészek jórészt kész sémákkal indultak a munkának, s gyakran csak célzatosan válogatott illusztrációs anyagot kerestek, a sémákon kívüli összefüggéseket tompították vagy hallgattak rólok. Így került sor nemegyszer a reális és általános képtől elütő mozaikok kiragadására, és jellemzővé avatására, ha az 1945 utáni eseményekről és jelenségekről volt szó. Ez a szemlélet erősen fékezte a korszak kutatását, illetve számos önállóan művet szült, amelyek több tekintetben nem állják már ki a mai történetírás kritikáját. Az SZKP XX. kongresszusa előtti időszak hazai történetírásában ebben a témakörben jóformán egyedül áll az olyan értékes munka, mint az 1955-ben kiadott *Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből* c. gyűjteményes kötet vagy a *Felszabadulás* c. dokumentumgyűjtemény, ugyanabból az évből. Nem lehet persze vitás az sem, — bár ez csak kis részben csökkentheti az eddig elmondottak súlyát —, hogy egy évtizeddel ezelőtt hiányzott még a szépirodalomban és a történetírásban egyaránt emlegetett időbeli távolság, s a szükséges források hozzáférhetősége is sokkal korlátozottabb volt.

A *Húsz év* az MSZMP Párttörténeti Intézetének és az MTA Történettudományi Intézetének égisze alatt készült, Laczkó Miklós és Szabó Bálint szerkesztésében, Vass Henrik előszavával. Tanulmányok gyűjteménye lévén, eleve nem vállalkozhatott arra, hogy az eltelt két évtizedről vagy annak a kötet tanulsága szerint 1956-tal jórészt lezártnak tekintett első feléről monografikus feldolgozást adjon, a legfontosabb területekről (ipar, mezőgazdaság, kultúra, szociális helyzet, rétegződés, államszervezet, jogrendszer) azonban olyan alapos tanulmányokat közöl, amelyek már a teljességre törekvő összefoglalás igényével íródtak, s az 1945–1956 közötti időszakra nézve szintézisként is megállják a helyüket. Az ellenforradalom óta eltelt közel 9 év történetéről is többet mondanak, mint az eddigi dolgozatok.

A *Húsz év* minden tanulmánya a minél sokoldalúbb elvi megalapozás, az elmélyült marxista megítélés igényét tükrözi. A szerzők minél nagyobb, szélesebb tényanyagból igyekeztek általánosítani. A kötetet a két évtized legfontosabb kérdéseinek imponálóan őszinte, önkritikus feltárása jellemzi. A mondanivaló hangsúlya mindig az eredményeken van, de — mint az előszó is felhívja rá a figyelmet — a dolgozatok nem hallgatják el a negyvenes-ötvenes években elkövetett hibákat, tévedéseket és mai problémáinkat sem. A kötet nagy érdeme az is, hogy nem törekedtek a szerkesztők a tanulmányok túlzott mechanikus egybehangolására. Minden írásban van egyéni íz, számos talán vitatható, de mindenképpen további kutatásokra ösztönző megállapítás. Az előszóból tudjuk, hogy minden dolgozat nyomdába kerülése előtt mérlegelően esett át, a tárgykör ismerői közül felkért néhány szakember vitájában, s a szerzők ennek eredményeit is figyelembe vették. A *Húsz év* így a magyar történettudomány elvi-módszertani szempontból legjobban megalapozott, új eredményeinek egyik bázisa, a későbbi búvárkodások kiindulópontja is. A kötet úttörő jellege folytán várhatólag nagy szerepet játszik majd a nagy eredményekkel teli két évtized történetének intenzívebb feltárásában, amely előtt még

alapvető feladatok állnak. Elég csak arra utalnunk, hogy az 1945 utáni időszak forrásainak közzétételében még most vannak sajtó alatt az első valóban elmélyült és tudományos színvonalú publikációt jelentő kötetek (a földreformról és az üzemi bizottságokról). A fordulat éve utáni esztendőök forrásai közül eddig a nyomtatott anyagok használatosak csupán, a *Húsz év* néhány tanulmánya fordult először az 1948 utáni iratokhoz is.

A *Húsz év* írásainak sorát Berend T. Iván és Ránki György, kiváló gazdaságtörténészeink közös munkája nyitja meg. (*A magyar iparfejlődés a felszabadulás után.* Az ipar növekedési ütemének kérdéséhez.) Dolgozatuk egyik legfontosabb módszertani és szemléleti tanulsága az, hogy nem elegendő a téma szempontjából csak a gazdasági-társadalmi tényezőket vizsgálni, nagy figyelmet kell szentelni az anyagi-technikai ellátottság mérlegelésének is. Berend-Ránki tanulmányának legfigyelemreméltóbb része az 1949–1956 közötti időszak iparpolitikáját elemzi. Alapos kritikát nyújt a beruházások növelésének egyoldalú mennyiségi szemléletét követő gazdaságvezetés következtében eluralkodott, túlzott iparcentrikus szemléletről, a műszaki fejlesztés elhanyagolásáról. A két szerző nagy összehasonlító anyag alapján állapítja meg iparosodottságunk szintjét más országokhoz mérve. A tanulmány utolsó részében, az 1956 után kialakított, helyes gazdaságpolitikai koncepció eredményeinek feltárása során, rendkívül meggyőzően mutatják be a szocializmus gazdasági alapjainak lerakásában elsődleges szereppel bíró, megalapozott iparfejlődés vívmányait.

Lackó Miklós rendkívül érdekes tanulmánya a magyar munkásszótály összetételének szerkezeti változásait elemzi, elsősorban Budapestre vonatkozó anyag alapján. 1949–1962 között munkásszótályunk létszáma 850 ezerrel növekedett, főként más osztályokból és rétegekből, elsősorban a parasztságból. A kétlakiséget, a szakmai csoportok és rétegek, a szakképzettség, a területi elhelyezkedés kérdéseit – számos egyéb mellett – ugyancsak részletesen vizsgálja.

Erdei Ferenc írása (*A magyar mezőgazdaság fejlődésének 20 éve*) gazdag és változatos statisztikai anyagot vonultat fel, a tőle megszokott alaposággal regisztrálja agrárfejlődésünk menetét, a szervezeteti mozgalom haladását, gazdasági eredményeit. A tanulmány minden lényeges jelenségről szólni akar, emiatt nincs tere és lehetősége mindenütt azokra az ötletgazdag, komplex elemzésekre, melyeket más munkáiban fel szokott vonlatni.

A kötet egyik legjobb, széles látókörrrel megírt dolgozata Orbán Sándor tollából való. *Változások a mezőgazdasági népesség számában és szerkezetében Magyarországon 1949–1961.* A falusi témájú írói szociográfiákban gyakorta előkerülő kérdésekről (a fiatalság városba húzódása, elöregedés stb.) Orbán munkája tudományos vizsgálatok alapján vázolja az országos képet. A magyar mezőgazdaság és parasztságunk 1949–1953 közötti helyzetéről, igen gazdag eredeti forrásanyag (főleg a Párttörténeti Intézet Archivumának iratai) alapján eddig ez a tanulmány mondja a legtöbbet történetírásunkban. A személyi kultusz időszaka parasztpolitikájának tévedéseit, a termelőszövetkezeti mozgalom kezdeti eredményeit és nehézségeit egyaránt nagy felkészültséggel elemzi. Orbán Sándor dolgozatának olvastán olyan elgondolkoztató tényekre is bukkanhat az ember, hogy mennyire erős még tudatunkban a parasztság, a paraszti munka lebecsülése. Fehér hollónak számít az, aki más foglalkozásból „középparasztnak” megy! A statisztika tanúsítja, hogy értelmiségi vagy munkásszülők gyermeke csak a legritkább esetben teszi ezt.

A dolgozó osztályok anyagi és szociális helyzetének 20 éves alakulását tekinti át *Berényi József* dolgozata. Sok számadattal, tényanyaggal, de eléggé szürkén, mechanikusan mutatja be az életszínvonal emelkedésének, a béren kívüli juttatások növekedésének útját.

A kötet legértékesebb tanulmányai közé tartozik *Köpeczi Béla* munkája. (*A kulturális forradalom húsz esztendeje.*) A közművelődés sok ágú területének minden fontosabb részét átfogó tanulmányból szemléletes képet kap az olvasó népünk kulturális átformálódásának fő állomásairól és a megtett út buktatóiról, vargabetűiről is. Ebből a kitűnő áttekintésből az oktatásügy alapvető átalakulásáról, a felszabadulás utáni irodalmi és művészeti életről, a kulturális politika elvi alapjairól minden fontosat meg lehet tudni. A tanulmány őszintén feltárja az ötvenes évek művelődési elképzeléseinek baklövéseit, a mechanikus végrehajtás káros hatását, a szematizmus térnyerésének okait. Az ellenforradalom utáni konszolidáció higgadt és türelmes irodalompolitikájának, az iskolareform eredményeinek ismertetése után – a tanulmányok között egyedül – a dolgozat az elkövetkező évek tennivalóit körvonalazza, s azt az általános műveltségi szint további emelésén túl a falusi művelődési viszonyok hatékony megjavításában, a kispolgári erkölcs és izlés elleni fokozottabb küzdelemben jelöli meg. Mindez eleve feltételezi az ideológiai munka jelentős erősítését és az elméleti-kritikai tevékenység elmélyítését.

A *Húsz év* erősségei közé számítjuk Szamel Lajos színesen, érdekesen megírt, eredeti megállapításokban igen gazdag dolgozatát. (*A Magyar Népköztársaság állam-szervezetének kialakulása és fejlődése.*) A szétágazó téma különböző területeit igen jó szerkezetben összefogó jogtörténeti tanulmány a kötet legszenvedélyesebb hangú írása. A felszabadulástól napjainkig tekinti át az államhatalmi, államigazgatási, bírói, ügyészi stb. szervek történetét, a legőszintébb (néhol szinte szokatlanul szókimondó) igazságkeresés szándékával, a legcsekélyebb szépítés nélkül. A személyi kultusz jogviszonyait, a törvénytelenségek eredendő okait, a szocialista demokratizmus 1956 előtti visszafejlesztését tényeken nyugvó érveléssel tárja föl. Az MSZMP politikájának erejét, éppen az ötvenes évek első felének elemzésével, ez a dolgozat mutatja be a legjobban, az ellentétek erejével.

A kötet utolsóként közölt dolgozata, az eddiektől eltérően, elsősorban eseménytörténeti jellegű, s csak másodsorban elemző profilú. (Sánta Ilona: *A munkásegység fejlődése a felszabadulás után.*) Érzésünk szerint a szerző nem érlette ki eléggé közlés előtt, emiatt többször ismétlésekbe bocsátkozik. Eléggé nagy forrásanyag felkutatásával kíséri végig az MKP és az SZDP viszonyát a felszabadulástól a két párt egyesüléséig.

A kötetet időrendi áttekintés zárja le, amely 1944–1964 közötti történetünk legfontosabb és legjellemzőbb dátumait sorolja föl.

Az egyes tanulmányok rövid bemutatásából jól látható a *Húsz év* változatos tematikája, szemléletének fő jellegzetessége, a kötet útmutató jellege. A róla alkotott kép teljessége mégis megköveteli, hogy a szerkesztés elveiről is szövjünk, a már elmondottakon kívül. Hiányoljuk a gyűjteményből az elmúlt két évtized eseményeinek, *politikai történetének* rövid összefoglalását. Az időrendi áttekintés természeténél fogva nem nagyon pótolhatja a rendszeres, elvileg megalapozott feldolgozást. Az eseménytörténetet taglaló dolgozatra amiatt is nagy szükség lett volna, hogy a most megjelent tanulmányok szerzői ne kényszerüljenek részletesebb politikai történeti kitérőkre, s elkerülhetőek lettek volna a fel-felbukkanó fedések is. Ide tartozik még a kötet tanulmányainak stílusa, megformálásának mikéjntje is. Az olvasó könnyen észreveszi, hogy a szemléletesen, érdekesen, színesen megírt dolgozatok mellett szárazabb stílusú tanulmányok is vannak. Történetírásunknak, sajnos, nem általános erénye a „tálalás”, az igényesebb ábrázolás változatossága, a szerkesztés ötletessége.

Mindent összevetve a *Húsz év* úttörő munka, méltó a huszadik évfordulóhoz, nagy nyeresége a magyar történetírásnak. (*Kossuth Könyvkiadó, 1965.*)

A SZABADSÁG HAJNALÁN

Közel 400 oldalon harmincnégy visszaemlékezést adott közre ebben a kötetben az MSZMP Párttörténeti Intézete, Lányi Ernőné, Nagy Eta és Petrák Katalin szerkesztésében. Valamennyi az 1944 őszétől 1945 őzéig lefolyt történelmi jelentőségű időszak eseményeivel foglalkozik, s az akkor szerepet játszó kommunisták és párttonkivüliek tollából született.

A régóta várt gyűjtemény alapvetően fontos és sokat forgatandó, rendkívül hasznos forráskiadvány. A németek elleni partizánharcról, a felszabadulás élményéről, az újjáépítés, a politikai munka megindulásáról és a küzdelmekről, a földosztásról, az oktatás, az egészségügy és a sajtó területéről, a közigazgatás életrehívásáról, a népbíróiságról, a demokratikus rendőrség megszervezéséről, az 1945-ös választásokról és még számos témáról közöl visszaemlékezéseket a kötet. A személyes vallomásokból más forrásokban hiába keresett adatokat, mozzanatokat méríthet a történész, érzékletes, árnyalt képeket kaphat az érdeklődő olvasó.

A visszaemlékezések történeti felhasználása még nem érte el hazánkban a megfelelő rangot, de az utóbbi évek ebben a tekintetben is öröndetes haladást mutatnak. A tragikusan elhunyt kiváló kommunista történész, Balázs Béla, az ötvenes években még jóformán egyedül ismerte föl e forrástípus nagy fontosságát, ma azonban már az emlékezések intézményes összegyűjtésénél és hasznosításánál tartunk. Kétségtelen ugyanis, hogy írott és hiteles dokumentum elenyészően kevés maradt fenn a felszabadulás időszakából az események gazdagságához viszonyítva. Az egykorú körülmények miatt az is érthető, hogy nem fordítottak nagy gondot az „írásbeliségre”, így nagyon sok jellemző és érdekes részlet csak az egyéni emlékezet őrizhetett meg. Különösen érvényes ez az illegális küzdelmek időszakára.

A visszaemlékezések ugyanakkor nem használhatók fel minden további nélkül.

A memória a legjobb akarat mellett is torzít, kihagy, összekeveri az összefüggéseket, gyakran időbeli zavarba esik. Emiatt arra kell törekedni, hogy az elérhető írott forrásokkal minél több ponton hitelesítsük, ellenőrizzük az emlékezéseket. Ez utóbbi tekintetében még nem sokat tett történetírásunk. E kötet szerkesztői sem követik a hitelesebbé emelésnek fenti módját. Nem közölnék semmit arra nézve sem, hogy milyen módon készültek az egyes írások, végeztek-e rajtuk valamilyen stílusbeli módosítást, rövidítést stb. Nem egy esetben sejthető, hogy részleteket vagy rövidített szövegeket iktattak be. Mivel a visszaemlékezések gyűjtésének, közreadásának módszere még nem alakult ki véglegesen, nagyon hasznos lett volna, ha a szerzők ilyen irányú tapasztalataikat is közlik.

Mindez azonban alig von le a kötetbe foglalt emlékezők értékéből. Az egyes írások szerzői igen változatos körből kerültek ki, sokféle foglalkozású, származású emberek. Zömükben a magyar nép legjobb fiai, a kommunisták közül valók, hiszen az új élet szervezői és vezetői mindenütt elsősorban a kommunisták voltak. A megformálásban a hasznosság szempontjából nincsenek jelentősebb különbségek, egyes írások (többek között Non György, Bárdosi Jenő, Ék Sándor, Kossa István, Puja Frigyes) azonban határozott szépírói erényekről tanúskodnak.

A kötetből nehéz volna a legjobbakat kiemelni. Az ország minden tája helyet kapott a gyűjteményben, közöttük a Dél-Alföld is, bár túlzott lokálpatriotizmus nélkül kevesellhetjük azt, hogy a Viharsarok mindössze egy emlékezés erejéig szerepel. Szegedről id. Komócsin Mihály írása került a kötetbe, a város felszabadulásáról és az utána következő hónapok küzdelmes életéről. (*A felszabadult Szeged első napjai.*) Komócsin Mihály emlékezései értékesen egészítik ki az eddig megjelent feldolgozásokat (Lőkös Zoltán, Gaál Endre, Oltvai Ferenc munkáit), s új szempontokat adnak a további kutatásokhoz. Szegedi vonatkozásai vannak Sárközi Sándor írásának is. Sárközi 1944 nyarán a Csillag börtön politikai foglya volt, s innen történt elszállítása során, Baja környékén megszökött. Utána visszatért Szegedre, az itt már működő Központi Bizottság munkatársa lett, s a frontvonalon át üzenetet vitt, sok veszéllyel szembenézve, az akkor még fasiszta kézen levő fővárosba, a KMP ott működő illegális Központi Bizottságához. (*A párt futára.*)

Puja Frigyes *Az első szabad képviselőválasztás a battonyai járásban* címmel írt nagyon értékes visszaemlékezést a kötetbe. Színesen, életszerűen mutatja be a Battonya környéki választási küzdelem legfontosabb eseményeit, leírja a kommunisták igen eredményes agitációs módszereit, a kisgyűléseket, a faluújság felállítását stb. Jól érzékelteti a választási ütközet nagy alakító hatását a pártéletben, ábrázolja az MKP belső tisztaságáért folyó küzdelem néhány helyi mozzanatát is.

A szabadság hajnalán remélhetőleg hamarosan folytatást nyer, s néhány év múlva több hasonló kötetrel gyarapszik a felszabadulásról és a későbbi időszakról szóló visszaemlékezések felhasználására hivatott történetírás, sikerül megmenteni a feledéstől mindazt, ami szabaddá lett népünk első lélegzétvételéről tanúskodik. (*Kossuth Könyvkiadó, 1965.*)

SZABÓ FERENC

REFLEXIÓK EGY TANULMÁNYKÖTET MARGÓJÁRA

GYURKÓ LÁSZLÓ: A NEGYEDIK EMBER

Széles skálájú műveltség és érdeklődési kör, merész problémafelvetés, szenvedélyes igazságkeresés, vonzó, könnyed, néhol szellemes stílus egyfelől, s feltehetően a „tágra nyitott érdeklődés” túlzottan szubjektív értelmezéséből, a főlegnyesen nagyvonalú „teljességre törekvésből” eredő egyoldalúság, felszínességbe csapó egyszerűsítés jellemzik másfelől Gyurkó László *A negyedik ember* c. tanulmánykötetét. A szerző tiszteletre méltóan nagy feladat megoldására vállalkozott, hiszen a kultúrsoceiológiai kérdésektől kezdve korunk legbonyolultabb történetfilozófiai problémáig szinte mindent át akar fogni, sőt a felmerülő kér-

dések többségére megpróbál pozitív választ adni. Tanulmányköte tematikai sokrétűségéből következően műfajilag aligha meghatározható. Mint maga is írja, van benne tanulmány, esszé, szociográfia, riport, vitairat, kritika és publicisztika. Tartalmi szempontból megközelítőleg mégis három fő területre osztható: az első rész (*Vallomás az életformáról*) filozófiai, szűkebb értelemben történetfilozófiai és etikai színezetű, a második (*A tudatos művész*) kifejezetten irodalmi, esztétikai, a harmadik (*Pillantás a közeljövőbe*) pedig szociográfiai tanulmány, illetve riport jellegű.

A leginkább jól sikerültek és kevésbé